

İBNİ SEB'İN

ABDÜLBÂKİ BAYKARA

[Yenikapı Mevlevihânesi son şeyhi]

Yayına Hazırlayan:

MEHMET KANAR

(Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Tarihî, İctimâî, Dinî, Felsefî,
Üçüncü sene, onuncu sayı, Teşrin-i evvel 1928, Şehzadeaşı Evkaf
Matbaası, 1928, s.65-89)

Şark feylesofları içinde tedkike şâyân olanlardan birisi de hiç şüphesiz *İbn-i Seb'in*'dir. Yedyüz tarih-i hicrîsinden sonra gelen İslam alimlerinin müellefâtında arasıra bu zatın ismine tesadüf ediyoruz. Fakat kâfi derecede tercüme-i halini ve meslek-i ilmîsini bilmiyoruz.

İşte bu merak beni bu zatın tahkikine saik oldu.

Şa'rânî'nin *Tabakât*'ı gibi bazı sûfiye asarında İbni Seb'in'den çok az bahis vardır.

Kendisini tamamen anlamak için bütün eserlerini gözden geçirmek lazımdı! Ne çare ki İstanbul kütüphanelerinde bir telifinden başkasına tesadüf edemedim.

Arap müverrihlerinin, bazı sûfiye ricali vesâirenin İbni Seb'in hakkındaki yazılarını bir araya toplamakla az çok fayda olacağını düşünüyorum.

Belki İbni Seb'in tamamen anlaşılmayacak!.. Fakat şu mütevazı yazılar bu feylesofu bariz bir şekilde göstermezse bile, hutüt-i esasiyesini çizmiş bulunmak bence kâfidir zannediyorum.

2 MEHMET KANAR

İBNI SEB'İNİN DOĞDUĞU YERE BİR NAZAR

İklimin insanların mizaçları üzerindeki tesirâtı kabil-i inkâr olmadığı gibi, fikirleri, düşünüşleri üzerindeki tesiri de muhtac-ı teemmüldür.

Her yerin - husûsiyle bundan bir, bir buçuk asır evvel - tarz-ı hayat ve tarz-ı telebbüsü başka başka olduğu gibi, her memlekette yetişen mütefekkirlerin, âlimlerin tarz-ı tefekkürleri de başka başkadır.

Vaktiyle ulûm-i garibenin menâbi'inden biri olan Mağrib husûsiyle *Futûhât-ı Mekkiye* ve *Fusûsü'l-hikem* gibi yüzü mütecaviz âsârın müellifi *Muhyiddin-i Arabî*'nin memleketi olan Endülüs'de zuhûr eden islam alimlerinin telifleri alekser esrârâlad olduğu gibi, bunların ilm-i hurûfa pek ziyade ehemmiyet atfettiklerini görüyoruz. Hatta *Futûhât-ı Mekkiye*'de "*Bil ki harfler de ümmetlerden bir ümmettir*" diye başlayan müstakil bir bâb vardır ki *Futûhât*'ın en gâmiz ve en esrârâlad bir mebhasıdır. İşte az zamanda çok iş gören İbni Seb'in de bu fikirlerin en mühimlerinden biri olup, Arapların Endülüs nâmını verdikleri İspanya'nın şark-i cenûbî cihetinde ve Madrid'in 350 km. cenub-i şarkisinde ve Akdeniz'e 35 km. mesafede kâin Mursiye muzâfâtmdan Rakot kalesi civarında 614 h./1195 m. tarihinde doğmuştur.

İSMİ VE NESEBİ

Ebû Muhammed Abdülhak b. İbrahim b. Muhammed b. Nasr b. Muhammed b. Seb'in el-Kureşî el-Mahzûmî eş-Şeyh Kutbuddin el-Endülüsî el-Mursî er-Rakotî.

İbni Seb'in ashabdan *Hâlid b. Velid'in* mensup bulunduğu Kureys'in Benî Mahzûm kabilesine mensuptur.

İbni Seb'in'in tilmizlerinden *Yahya b. Ahmed b. Süleyman* 3 nâmmdaki bir zat el-Verâsetü'l-muhammediyye adlı eserinde İbni Seb'in'i alevî ve haşimî olmak üzere zikrediyor ki Benî Mahzûm'dan olmasına nazaran baba cihetinden alevî olmasına imkan yoktur.

Çünkü, malum olduğu üzere Hazreti Ali'nin pederi Peygamberimizin

2 Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî Muhammed b. Ali et-Tâi el-Hâtimî el-Endelüsî, vefatı 638 hicri.

3 Bu zattan Nefhu't-tîb bahsediyor.

amcası Ebû Tâlib, onun babası Abdülmuttalib, onun babası Hâşim, Hâşim'in babası Abdu Menaf, onun da babası Kusay olup, Benî Mahzûm bundan münşabdır. Şu halde İbni Seb'in'in valide cihetinden yahut tarikat silsilesi itibarıyla alevî olması muhtemeldir.

TAHSİLİ

Nefhu't-tîb müellifi^ "İbni Seb'in pek küçük yaşta Mursiye'de Şeyh Ebû İshak b. Duhak'tan ulûm-i arabîyye ve edebîyyeyi tahsil etti" diyor da *el-lhâtafi târihi'l-Girnata* müellifi Lisanüddin Muhammed b. Abdullah b. el-Hatîb el-Kurtubî (ölm.779) *İbnu'l-Mer'e* demekle maruf Ebû İshak İbrahim b. Yusuf b. Muhammed Duhak el-Evsî'nin Mursiye'de 611 hicrîde vefat ettiğini söylüyor. İbni Seb'in'in velâdet tarihi ise 614 hicrî olmasına nazaran İbni Duhak, İbni Seb'in doğmadan üç sene evvel vefat etmiş oluyor. Binaenaleyh İbni Seb'in'in bu ibni Duhak'tan okuması imkanı kalmıyor. Şu halde İbni Seb'in'in ya başka bir Ebû ishak b. Duhak'tan tahsil etmesi lazım geliyor (ki bu sûrette bir İbni Duhak daha olması icabediyor. Halbuki Ebû İshak b. Duhak nâmında bir başka zata ne İhata, ne Zehebî^, ne de Nefhu't-tîb ve şâir tarih kitaplarında tesadüf imkanı olmadı) yahut lhâta'nın gördüğüm matbû nüshasmdaki İbni Duhak'ın vefat tarihi yanlıştır.

Munâvî Tabakâtında zikredildiğine göre, İbni Seb'in, Şeyh *Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Bûnî* (vefatı 622) ve Şeyh *Ebu'l-Hasatı Ali b. Ahmedel-Harral'fi* 'den ahz-i ilm etmiştir. Bilahere tasavvuf tarîkine intisapla Mursiye'den Septe'ye geçerek bir müddet orada itikâf ve inziva ile tasavvuf ve felsefe, hikmet-i işrak ve tasavvufu mezcederek kendisine başlı başına bir ictihad sahası açtı. Müridânmdan Yahya b. Ahmed'in rivayetine göre, onbeş yaşında iken *Buddü'l-ârif* nâmındaki eserini telif eyledi. Bundan sonra şöhreti bütün etrafa yayıldı. Uzaktan yakından birçok kimseler hizmetine sitâb, genç, ihtiyar hayli zevat kendisine intisap ettiler.

Genç yaşında yüzlerce müridân ve itbâ'a malik olan İbni Seb'in

4 Nefhu't-tîb fi gusn Endülüs er-Ratîb, müellifi Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ahmed al-Makkarî el-Endulusî et-Tilimsânî, 1041.

5 Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Mısırî. Vefatı 746 hicrî.

6 Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harralî el-Mağribî el-Mursî Merakeş'te doğdu. Endülüs'te 609 hicrîde vefat eden Ebu'l-Hasan b. Harûftan okudu. Sonra şarka geçerek Ebû Abdullah el-Kurtubî'den ahz-i ilim etti. Yine Endülüs'e geldi: Mursiye'de vefat etti (637). Fakih olup, makûlat ve felsefe ile de iştilal etmiştir.

garbdan şarka hicrete mecbur oldu.

İBNİ SEB'İN NEDEN HİCRET ETTİ?

İbni Seb'in'in garbdan şarka hicretine sebep olarak Zeheb! ve şâir müellifler Resûl-i Ekrem efendimizin "*Benden sonra peygamber yoktur*" buyurmalarına ta'rîzen "*Âmine'nin oğlu benden sonra peygamber gelmeyecektir sözüyle vâsi bir sahayı darlaştırmıştır*" dediğini ve bu çüretkârlığı için nefyedildiğini söylüyorlar.

Onbeş yaşında telif ettiği iddia olunan Buddül-ârif¹ de böyle bir söz yoktur.

Bilakis Hazreti Muhammed'i çok medhediyor. Minelcümle, sem'in faziletini zikrettiği sırada "*Bizim Peygamberimiz Muhammed aleyhisselam okumak ve yazmak bilmezdi. Ancak kulağı ile kelâm-ı ilâhîyi işitirdi. İşte bu sebeple siyâdete istihkak kesbetti ve seyyidül-enbiya oldu*" diyor.

İbni Seb'in otuz yaşında yani Buddül-ârif'i telifinden onbeş sene sonra fikrini değiştirmesi ihtimalden baîd olmamakla beraber, o zamanın dindarlığı nazar-ı itibara alınır, böyle bir sözü hasımlarına sened olmak ihtimaline mebni eserlerine dercedemeyeceği ve fakat ötekine berikine söyleyeceği tabîdir.

Çünkü bütün felâsife gibi nübüvvetin kesbî olduğuna mutekid bulunduğunu ileride göreceğimiz feylesof İbni Seb'in'den bu söz müsta'bed değildir.

Bu ve Allahu Teâla'ya *hakikatül-mevcûdat* demesi gibi zihinleri bulandıran sözleri fukehâdan çok kimselere, mesela *Gazzâl'J*, *İmâmülharemeyn*[®] gibi din ulularına tecavüzü nefyedilmesini mûcib esbattan olmakla beraber, meşhur bir aileye ve Kureyş kabilesine mensup bulunan İbni Seb'in'in etrafında yüzlerce halkın toplanması o zamanın siyasetince idaresini ellerinde tutanları kuşkulandıracığı şüphesizdir. Kaldı ki İbni Seb'in'in az çok siyasetle meşgul olduğunu da zannediyoruz.

7 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî. vefatı 505 hicri.

8 İmâmülharemeyn Adülmelik b. Abdullah el-Cuveynî. vefatı 482.

Şeyh Safiyüddin Hindîf "666'da Mekke'de İbni Seb'in'e mülaki oldum. Felsefeden bahsettik. Bana 'Niçin Mekke'de ikamet ediyorsun?' dedi. Ben de ' O halde sen neden oturuyorsun?' dedim. 'Benim kısmetim yalnız Mekke'de oturmaya münhasırdır. Zira eşraf-ı Mekke'ye intisabım sebebi ile Melik Zahir beni aratıyor. Bu sebeple Mısır'a gidemiyorum. Yemen emiri Nureddin'in bana muhabbeti varsa da, veziri haşvidir; beni sevmez' "dediğini rivayet ediyor.

Yemen veziri ile İbni Seb'in'in arasının açık olması sırf itikadı bir meseleye müstenid olabilir. Fakat Mısır hükümdarı *Melik Zâhir Baybars*'la olan münafereği hiç de böyle değildir. Çünkü malum olduğu üzere Yemen emiri tarafından Kutâde oğullarının Mekke şerifi ve emiri nasbolunması Mısır hükümdarının siyasetine muhalif görünmekle Mekke üzerine asker şevketti. Emir-i Mekke mağlup olarak Yemen'e kaçtı. Yemen emiri tarafından kendisine muâvenet ve maiyyetine asker verilerek tekrar Mekke-i mükerrerme'yi zaptetti. Bu muhtasar kayd-ı tarihîden anlaşılacağı veçhile Yemen emiri ve şerif-i Mekke ile Melik Zâhir arasında münaferektir vardı. İşte İbni Seb'in'in "eşraf-ı Mekke'ye intisabım sebebiyle Melik Zâhir beni aratıyor" demesi, kendisinin de bu vakada rolü olduğunu ve öteden beri yalnız ilimle değil, biraz da dünya ile meşgul olduğunu gösteriyor.

Binaenaleyh garbdan şarka hicreti esbabından biri de bu olması çok muhtemeldir. Tam otuz yaşında yani 644 h./1225 m. senesinde garbdan şarka hicret eden İbni Seb'in Septe'yi terkederken, beraberinde yüzlerce müridi ve itbâi hatta bu meyanda kendisinden sinnen çok büyük ve ulemadan *Şeyh Ebu'l-Hasan Ali el-Şufterî*H gibi ihtiyarlar da bulunuyordu.

Hicret esnasında pek tuhaf bir vaka hâdis oldu. Septe'den hicret ettiklerinin onuncu günü uğradıkları bir şehirde yol yorgunluğunu gidermek üzere hamama girdiler. Bir tellak İbni Seb'in'i yıkıyordu. Cemaatin

9 Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed Şeyh Safiyüddin el-Hindî el-Urmevî eş-Şâfî'î el-Eş'arî. Veladeti 644 hicri, vefatı Şam'da 715 hicri. 672'de vefat eden Kadı Sıraceddin Ebu's-Senâ Muhammed b. Ebîbekr el-Urmevî'den ahz-ı ilm etmiştir. Kelamdan Zübdetül-kelam, usûl-i fıktan Fâik ve nihâyetül-usûl ilâ ilmi'l-usûl namında telifatı ve Risâle-i nefsiye'si vardır.

10 Sahâyifü'l-ahbâr.

11 Sûfi-yi şehir Ebu'l-Hasan Ali el-Şufterî İbni Ubeydullah en-Numeyri. Vefatı 668. Kadı Muhyiddin Muhammed ibn İbrahim b. el-Hasan b. Sirâka el-Ensârî'den okudu. Necm b. İsrail el-Dımaşkı ile sohbet ve İbni Seb'in'e hizmet eyledi (Nefhu't-tîb).

çokluğundan hayrete düşen tellak *"Nereden geliyorsunuz?"* diye sordu. *"Mursiye'den."* *"Ha, şu meşhur İbni Seb'in dedikleri zındık ve mülh'id herifin memleketinden mi?"* İbni Seb'in etrafındakilere sükût etmelerini işaret ederek *"Evet"* dedi. Herif cesaret alarak İbni Seb'in aleyhinde alabildiğine sövüp saymaya başladı. O sövüyor, İbni Seb'in de *"Söyle, daha ne biliyorsan hikaye et"* diyordu. Herifin tecavüzü artık bir dereceye geldi ki maiyyetinden birisinin sabrı tükenip *"Hay Allah müstehakkı versin! Zemmettiğin zatın büyüklüğüne, senin küçüklüğüne bak ki Allah seni o zatın iki ayaklarının altında bulunduruyor ve en hasis bir hizmetinde kullandırıyor!"* demesi üzerine biçare adam pek ziyade mahcub olarak istiğfar etmeye ve özür dilemeye başladı.

Bu muhacir kafilesi birçok yerler dolaşarak nihayet Mısır'a gittiler. İbni Seb'in bir müddet Mısır'da ikamet ettiyse de Melik Zahir Baybars ile arası açılarak Mekke'ye kaçtı. Vefatına kadar orada mücaveret etti.

MEKKE'DEKİ HAYATI

İbni Seb'in Mekke emiri Kutâde oğullarından *Şerif ibni Numey'e* evvela tedavi bahanesiyle hulûl etti. İbni Kesîr'in dediği gibi İbni Numey'in aklını çeldi. Nihayet emire hocalık etmeye başladı. Bu sûretle kendisine mümtaz bir mevki teminine muvaffak oldu. Mekke fakirlerine bol bol paralar ihсан ederek kendisini sevdi. İbni Seb'in'den bu kadar çok para sezen Mekkeliler bu fevkaladeliğe karşı İbni Seb'in'e kimi sihirbaz, kimi kimyager dedi. Kimi de velâyetine ve kerametine kâil olarak kendisine intisab etti.

İbni Seb'in bir taraftan da ibadet ve riyazetle meşgul oldu ve tasfiye-i bâtın için uğraştı. Aşağıda görüleceği veçhile Hira gârına giderek taabbüd etti. Bu suretle hem Hakk'a, hem halka kendini sevdirmeye çalıştı.

VEFATI VE SEBEB-I VEFATI

1205 sene-i milâdîsine müsadif olan 28 Şevval 669 Perşembe günü vefat etti. Zehebî ve Lisânüddin İbnu'l-Hatîb ve şâir müverrihlerin ifadelerine nazaran İbni Seb'in ellerinden kan aldı ve tamamen vücûdundaki kan bitinceye kadar bıraktı. Bittabi öldü. İbni Seb'in'in şu intiharını kudûrât-ı beşeriyenin izâle ve safâ-yı derûn'un idâmesi gibi sırf taabbüdî bir maksada binaen yaptığını söylüyorlar.

İBNİ SEB'İNİN İMZASI

Zehebî ve *Dâiretül-ma'ârif* sahibi el-Bustânî, İbni Seb'in'in imzasını " *Abdulhak b. O* " suretinde yani Seb'in yerine bir daire resmederdi ki daire bazı megâribe hesabında yetmiş müsavidir. Bunun için İbni Seb'in'e *İbni Dâre* de denilmiş ve bazı muarızları tarafından *Sâlim b. Dâre* hakkında irad edilen "*İbni Dâre'nin bütün dediklerini kılıç mahvettimeseli* ile İbni Seb'in'i zemmetmek istemişlerdir diyorlar.

Ebced hesabında yetmiş'in remzi ayn'dır. *Ayn*, aynı zamanda Arapçada göz demektir. Aşağıda göreceğimiz veçhile " Şuayb ibadetin kuludur. Biz ise Hakk'm huzûrunun kuluyuz" sözüyle daima nazargâh-ı ilâhîde olduğunu iddia eden İbni Seb'in Abdullah b. dedikten sonra ayn'a (göz) işaret olmak üzere bir daire resmederdi. 14 Receb 679'da yani İbni Seb'in'in vefatından 10 sene sonra tahrir edilip el-yevm Millet kütüphanesi dahilinde Cârullah Efendi kütüphanesinde bulunan Budd'l-ârif, kâtibi tarikat-ı seb'ineden *Muhammed b. Muhammed el-Attâr* nüshasının nihayetinde ketebe tarihinden sonra bihakkin " *h med, ha med* " diye bir işaret vaz etmiştir. Bu da tahkikimizi müeyyeddir.

Gariptir ki ebced hesabına benzer bir hesap da Yunancada vardır. O hesaba göre 70'in remzi (O) "*omikron*"dur. Esasen ayn harfi de biri küçük biri büyük olmak üzere iki msf daireden ibarettir.

AHLAKI

İbni Seb'in hüsnü ahlaka malik, çok sabırlı ve merhametli, şefik ve rahim idi. Fukaraya tasadduk etmesini çok sever ve sehâsı ziyade idi. Hatta bir defada Mekke ahalisine seksen bin dinar verdiğini *Fevâtü'l-vefeyât* sahibi *Ahmed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî* (vefatı 714) Mekke ahalisinden rivayet ediyor. Her nevi ezâ ve cefaya tahammül eder, hakkında söylenen kötü sözlere mukabele etmezdi. Şu kadar var ki, nefesine itimadı pek fazla idi. Hatta bir gün yanında Ebû Medyen'den^ bahsolundu. " *Şuayb Abdül-amel'dir. Biz ise Ubeydu'l-huzûruz• Yani daima Allah'ın huzurunda bulunan kulcuğuz*" dedi. Bir defa da, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Şufteri'ye yolda tesadüf etti.

12 Emsal meydanında zikredüğü üzere Sâlim b. Dâre namında Benî Gatafan'dan bir şahıs Fizâra kabilesinden Zumeyl namındaki birini zemmetmesi üzerine Zumeyl, İbni Dâre'yi katletmiş, "İbni Dâre'nin bütün dediklerini kılıç mahvetti" meseli irad olunmuş.

13isim Şuayb'dır (vefatı 589).

"Nereye gidiyorsun?" diye sordu. "Şeyh Ebû Ahmed'in ziyaretine " deyince, "Cenneti istiyorsan, sen bilirsin. İster Ebû Ahmed'e git, istersen başka yere git. Fakat Cennet'in Rabbını istiyorsan, bize gel" dedi. Müverrihlerin rivayetine göre, geceleri İbni Seb'in'e başka müelliflerin eserlerinden hiç olmazsa otuz satır okunmazsa uyuyamazdı.

İBN-İ SEB'İN-İ EDİB

Nefhu't-tîb müellifi, İbni Haldûn Tarihinden naklen diyor ki: Tunus'ta icrâ-yı hükümet eden Ben! Hafs'tan Ebû Abdullah el-Mustansîrillah Muhammed b. Ebî Zekerîya b. Abdülvâhid b. Eb! Hafs 647 hicrîde pederi Ebî Zekerîya Yahya'nın padişah olunca Mekke ahalisinden bir kısmı kendisine biat ettiklerini havi bir arıza gönderilmişti ki bu bâatnâme İbni Seb'in'in kaleminden çıkmıştı. Bütün sanâyi-i edebiyeyi câmi olup, onda Peygamberimizin Mehdi hakkındaki hadislerini tatbik ile Mustansîr'm Mehdi olduğunu zikrediyor. Edebiyat nokta-i nazarından ve inşası itibarıyla fevkalade maharetli bir eserdir. İbni Seb'in'in sûfiyane bir şiirini naklediyoruz:

Şa'beyn ve Alem'le ne vakte kadar dem vuracaksın? Halbuki iş dağ tepesindeki ateşten daha vazih ve aşıkardır ve ne zamana kadar Sel' ve Kâzime'den ve Zurud ve Cîran Zı Selm'den bahs ve tabir edeceksin? Necid ve Tihâme'den sormaya başladın. Halbuki sen o Necid ve Tihâme'nin içindesin ki bu soruş müttehem olanların kârıdır.

Kabilede Leyla'dan başka diri olan var mıdır ki o Leyla'yı başkalarından soracaksın? Bu sualın bir vehimdir ki seni ademe götürür"

İBN-İ SEB'İN-İ TABİB

Zehebî tarihinde Şeyh Safiyüddin Hindî'den İbni Seb'in'in Mekke emiri olan Kutâde oğullarından Şerif b. Numey'i birçok zamandan beri müptela olup hiçbir tabibin iyi edemediği bir illetini tedavi eylediğini ve bu sebeple Mekke emirinin İbni Seb'in'e çok hürmet ve riayet ettiğini rivayet ediyor.

14 Şa'beyn Yeraen'de bir yerin ismi olup, arap şairlerinin ekseri şiirlerinde bundan bahsetmişlerdir. Sel', Medine-i münevvere'de bir dağ ismi. Kâzime, Basra civarında bir mahal ismi ki Kasîde-i Bîir'e de mezkurdur. Kûfe'den Mekke'ye gidecek yolda Salebiye ile Zarîmiye arasında kumluk bir mevkiidir. Cîran Sıraf ile Basra arasında bir ada (Zî Selm). Basra'dan Mekke'ye gidecek yoldadır mevkiin ismidir ki bu isimler kasidede mezkurdur. Necid Hicaz'ın şimalinde bir kıta. Tihâme yine Hicaz'ın sahil ve sahile yakın cihetleri.

KİMYAGER VE SİMYACI

Zehebi, İbni Kesîr, İhâta sahibi Lisânüddin İbnü'l-Habîb ve Nefhu't-tîb müellifi, İbni Seb'in'in kimyaya ve simyaya vukûfu olduğunu söylüyorlar. İbni Seb'in'e isnad edilen kimya zamanımızdaki ilm-i kimya olmayıp, eşyanın mahiyetini değiştirmek, açıkçası bakır ve şâir hasis şeylerden altın ve diğer zîkıymet ahcar vücûda getirmek ilmidir ki bu ilmin sıhhat ve adem-i sıhhatinden bahsetmek mevzûumuzun ve vukûfumuzun haricidir. Ancak İbni Seb'in'in tilmizlerinden Yahya b. Ahmed bundan evvel zikrolunduğu veçhile İbni Seb'in'in kerâmâtından olarak hiç yoktan altın yaptığını zikrediyor, İlm-i simya, *Kâtib Çelebi* merhum *Keşfüzzünûr*ida "*sihir aksamından bir ilimdir ki cevvi havada hayalî bir takım şeyler ihdas etmektedir. Mevcut olmayan şeyi mevcutmuş gibi göstermektedir*" diyor ki zamanımızda göz boyacılık, hokkabazlık derler. Filhakika Yahya b. Ahmed, İbni Seb'in istediği zaman hiç yoktan yemek, su, hurma, yağ ve sâireyi ihzar ettiğini söylüyor ki ister doğru, ister eğri olsun, bu rivayetler ve bu şâyialar ve hokkabazlıklar İbni Seb'in'e kimyacı ve simyacı dedirtmiştir.

HURUFÇU

İbni Seb'in ilm-i hurûfla da çok meşgul olmuştur. Hatta bundan evvel gördüğümüz veçhile, imzasını bile ebced hesabıyla atmıştır. İlm-i hurûfa dair telifatı çoktur. *İdris* aleyhisselama isnad edilen *Sefer-i İdrisi* şerhetmiştir. Munâvî bu şerhten şu ibareyi nakleder: "*Bil ki hurûf Allah'ın bir hazinesidir. Allah'ın esrarı isimleri, emri ve sıfatları ve kudreti ve muradı o hazinenin içindedir. Eğer sen bu hazineden bir şeye muttali olursan, onda müstevdi olan şeyleri hiçbir kimseye söyleme. 'Zire esrar perdesini yırtan ateşle azab olunur'*". Bu eserinden başka *Kitâbu'l-hurûfi'l-vaz'iy*e nâmında ilm-i hurûfa dair bir eseri daha vardır.

İBNİ SEB'İN HAKKINDAKİ DÜŞÜNÜŞLER

İbni Seb'in hakkında düşüncüler çok muhteliftir. Kâfirdir, mülhiddir, diyenler olduğu gibi, velâyetine ve kerametine kâil olanlar da vardır.

Durretu'l-eslâk fî târihi'l-etrâk sahibi İbni Habîb "*İbni Seb'in mütefelsif, mütezehhid, mütekaşşif bir kimse olup, felâsife mesleğinde sözler söylemekle hakikatten dem vurmak istemiş ise de evin kapısından girmeyip bacasından girmek isteyen gümrahlardandır*" diyor.

Nefhu't-tîb müellifi *Ebu'l-Abbas Ahmed el-Makarrî* ise "*el-fakih, el-celîl ve'l-ârifin-nebîl*" diye medh ve senâ ediyor.

Dîvânu's-subâbe ve *Kitâbu's-sukkardan* müellifi *Şihâbeddin b. Ebi Hiçle et-Tilimsânî* (vefatı 776 h.) kendi dostlarından Mekke'de şeyhu'l-mucâvirin olup İbni Seb'in'i yakından tanıyan ve sulehâdan *Şeyh Ebu'l-Hasan b. Burguş et-Tilimsânî* (?)'den İbni Seb'in'in Medine'de Mescid-i Resûlullah kapılarından birisine yaklaşacak olsa, kendisinden hayız kanına müşabih kan zahir olduğunu ve Resûl-i Ekrem'i hiçbir zaman ziyaret etmediğini rivayet, bu sûretle Peygamberin İbni Seb'in'i kabul etmediğine işaret, bilakis İbni Seb'in taraftarları ise Resûl-i Ekrem'i gizlice kendisini göstermeksizin ziyaret ettiğine şahadet eyliyor. el-lhâta sahibi Lisânüddin İbnu'l-Hatîb ise "*Medine'yi ve Resûl-i Ekrem'i ziyaret edememesi Medine emirinden korkusundan idi*" diyor.

Kâziyul-kudât Şeyh Takiyuddin b. Dakîk el-îd (tevellüdü 615/vefatı 720) ise "*İbni Seb'in'le kuşluk zamanından öğleye yakın bir zamana kadar oturdum. O mütemadiyen söz söylüyordu. Fakat sözlerinin müfredatı anlaşılıyor, mürekkebâtı anlaşılıyordu*" diyor.

Zehebî "*Benim tanıdıklarımın fakir ve salih bir adam seb'îniye fukarasıyla sohbet ettiği ve bunların namaz, oruç ve şâir evâmir-i ilâhiyeye ehemmiyet vermediklerini rivayet etti*" diyor.

İbni Seb'in'in kemâline işaret edenlerden biri de *Papa Dokuzuncu Gregoire*¹⁵ olduğunu Nefhu't-tîb'de şu suretle görüyoruz: Mursiye'de icrâyı hükümet eden Benî Hûd'dan *Ebû Abdullah Muhammed b. Hûd Bahâuddevle* (vefatı 660) hıristiyanlarla müsalehe akdetmişti. Halbuki hıristiyanlar bu müsalehenâmeyi nakzettiler ve şartlarına riayet etmediler. Bundan müteessir olan Muhammed b. Hûd hıristiyanların umumî reisi olan Papa ile muhatebe etmek üzere İbni Seb'in'in kardeşi *Ebû Tâlib b. Seb'in'i* o zamanlar müslümanların çok uğramadıkları Roma'ya gönderdi. Ebû Tâlib b. Seb'in Papa'nın huzûruna kabul olundu. Papa tarafından tercüman vasıtasıyla Ebû Tâlib'in kim olduğu soruldu. Ebû Tâlib b. Seb'in evlatlarından olduğunu söyleyince Papa yanındakiler "*Bu adamın kardeşi Abdülhak b. Seb'in'den elyevm islam içinde kimse yoktur*" dedi.

15 Dokuzuncu Gregoire Üçüncü İnoşa'nın yeğenidir. 1227'de intihab olunmuştur. İslama karşı ehl-i salib seferleri açanlardan birisidir. İkinci Frederik bilahere bu sefere iştirak etmek istemediğinden kralı afaroz etmiştir. 1240 miladîde vefat etmiştir.

Zehebî, İbni Seb'in'in "Âmine'nin oğlu 'Benden sonra Peygamber yoktur' sözüyle vâsi bir sahayı darlaştırdı dediğini rivayet ediyor. Eğer doğru ise, müslüman değildir. Ma'azâlik Allah'a hakikatü'l-mevcûdât demesinden bu sözü ehvendir" diyor.

Munâvî Tabakâtmda İbni Seb'in'in *Îmâmu'l-haremeyn* (Abdülmelik b. Abdullah el-Cuveynî eş-Şâfi'î (vefatı 478), Ebû Cehil ve Hâman'm üçüncüsüdür. Gazzâlî (*Huccetü'l-islam Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî eş-Şâfi'î*, vefatı 505)'nin ulûmdaki idraki örümcek ağının tellerinden daha zayıftır dediğini rivayet ediyorlar. Eğer bu doğru ise, hiç şüphesiz şeriat-i mutahharanm düşmanıdır diyor. İbni Seb'in şeriat düşmanı mıdır, değil midir, bilemez isen de Buddü'l-ârîfde bazı ekâbir-i dine, bilhassa İmâmü'l-haremeyn ve Gazzâlî'ye böyle söylediği ve itâle-i lisanda bulunduğu muhakkaktır.

Yine Munâvî bazı kimselerden ibni Seb'in'in nübüvvet iddia ettiğini rivayet ediyor. İbni Seb'in'in bizzat peygamberlik davasında bulunup bulunmadığını bilmez isek de, tilmizlerinden Yahya b. Ahmed'in Resûl-i Ekrem'in "*Benim karınım islam olmuştur. Bana hayırdan başka bir şey emretmez*" hadisine mukabil, İbni Seb'in'in ismetini iddia ve karini yani şeytanı elinde islam olmuştur demesi şâyân-ı teemmüldür.

İbni Kesîr bunu müeyyid olarak [^] "*İbni Seb'in diğer feylesoflar gibi nübüvvetin vehbî olmayıp kesb'î olduğuna kâil olduğu için bu fâsîd akidesine binaen kendisine vahiy geleceğini zannederek bazı zamanlar Peygamberimize ilk vahyin nâzil olduğu gâr-i Hira'da mücaveret ederdi*" diyor.

İbni Kesîr gibi söylediği sözü tahkiksiz söylemeyen ve İbni Seb'in asrına yakın bulunan bir müverrihin bu sözüne itimad etmek zarûretindeyiz.

Şeyh Ahmed b. Ahmed ez-Zurûk[^] *Kavâidu't-tasavvuf*ta 59. kaside: Her şube-i ilmiye ashabının bir tasavvufu olduğunu zikrettiği sırada mantiki için de bir tasavvuf vardır ki İbni Seb'in telifatında onu kasdetmiştir.

16 Hâfız İmâdeddin İsmail b. Ömer el-Dımaşkî. vefatı 774.

17 Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Bursî el-Mağribî el-Fâsî (veladeti 481/ vefatı 899 hicrî).

108. kaside: İbni Seb'tn'ın ahzâbında mühimmat ve insanı vehme düşürecek çok şeyler vardır. Bundan ictinab vâcibdir.

207. kaside: İbni Seb'in'in âsârını mütala'adan sâlikleri tahzir ediyor. Zehebî tarihinde ben bâtînîlerin^ ahvalini Muhyiddin ve İbni Fâriz vesâirenin tercüme-i hallerinde bahsettim. İbni Seb'in de bu güruhtandır. Bâtînîleri yakından tanıyanlar bunların aleyhindeki sözlerimi mazur görürler. Görmeyenler ise, ya bunlar gibi zındıktır, yahut bâtînîleri yakından bilmezler. Bu zındıkları bilmeyip beni mazur görmeyenler hiss-i zanları ile me'curdurlar.-

Haremât-ı ilâhiye kesr eylediği ve şeriate muhalif haller yapıldığı zaman müslüman olanın bu küstahlığı yapanlara Allah rızası için gazap etmesi lazımdır. Ma'azâlik ölmezden evvel tövbe etmeleri ihtimaline mebnî İbni Seb'in gibilerin ne küfürlerine ne de imanlarına şehadet edemeyiz.

Şu kadar var ki sözleri şirkten daha şerlidir. Sevgili kardeşim! Ben İbni Seb'in gibi mühlidlerin iç yüzlerini pek iyi bilirim. Bana itimat eyle. İşi ehline terket. Zira Allah'ın velîlerinden birisine itâle-i lisandan mütevellid azâb-ı ilâhîden korktuğum gibi, şerre karşı sükûtta hasıl olacak günahdan da hazer ederim. Alelâde bir müslümana kafir dersem, benim kafir olacağına kanaatim vardır. Nasıl olur da salih bir kimseyi, Allah'ın velîlerinden bir veliyi tekfir edebilirim? Bana inan. İbni Seb'in gibi batınîler hakkındaki sözlerim haksız değildir, diyor İbni Teymiye'nin sözleri^.

İbni Arabî hadis ve tasavvufa İbni Seb'in'den daha ziyade vakıf idi. Ma'ahâza her ikisi de ilm-i hadisi ve meşrû olan tasavvufu bilmekten çok uzaktırlar. Belki kitap, sünnet ve selefin eserlerine marifetleri bütün müslümanların bilgilerinden çok azdır. Şu kadar var ki İbni Seb'in felsefeyi İbni Arabî'den fazla bilirdi. (Risâle-i Seb'ine).

İbni Seb'in'in madde-i ilmiyesi (her ne kadar kendisi zıddım göstermek istiyor ve İmamü'l-haremeyn'e muarız görünüyor ise de) *el-İrşâd* sahibi İmamü'l-haremeyn'in sözlerinden ve *İbni Rüşd* (*Kâzı Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Endulusî*, vefatı 595 h.)'ün kelâmından me'huzdur. *İbni Bâce* demekle

18 Maksat bilumum zahir-i Kur'an'ı terk ile bâtınla amel edenlerdir.Yalnız meşhur bâtîniler maksud değildir.

19 Şeyh Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiye el Hanbelî, vefatı 728.

meşhur olan *İbnu's-Sâ'iğ* (vefatı 533) gibi kimselere tazimde mübalağa eder.

Felsefede şâz bir tahkik tarîkini iltizam etmiştir. Tahkikatında İbni Arabî ve emsalinin sözlerinden müteessir olmuş, her ne kadar alelekser onlara müşareket etmişse de, kendisine bir başka yol açmıştır. İbni Arabî ve İbni Seb'in, her ikisi de Ebû Hâmid Gazzâlî'nin sâlik olduğu felsefe ile mahlut tasavvufundan istimdad eylemişlerdir (Risâle-i seb'îne).

Şam'da görüştüğümüz *İbni Hûd* nâmında meşhur bir şeyh vardı. Zühd ve ilim ve riyazet itibarıyla gördüğüm melâhidenin en büyüklerindendi. İbni Seb'in'e çok ziyade hürmet ve tazim ederdi. Hatta İbni Arabî'ye ve gulâmı *İshak* (*Şeyh Ebu'l-Ma'âlî Sadreddin Muhammed b. İshak el-Konevî*, vefatı 672)'a tafzil ederdi. Büyük küçük çok kimseler emrine itaat ederdi. (Risâle-i seb'îne).

Felâsife enbiyanın gösterdikleri yoldan ayrı bir yola giderler. Bir kısmı ehl-i tebdîl, bir kısmı ehl-i teceyyüldür. Ehl-i tebdil iki kısımdır: Ehl-i vehm ü tahayyül ve ehl-i tahrif ü te'vildir. Ehl-i tevil enbiyanın sözlerini kendi rey ve vehimlerine göre tevil ederler. İbni Sînâ ve emsâli, peygamberlerin sözleri ve semavî kitaplar her ne kadar hakikate mugayir ise de avâm-i nâsa hitab olduğu için böyle olması lâzım gelir. Halbuki bunların zâhiri havas için matlûb değildir, derler ve tevil ve enbiyaya muhalefet ederler. Ezcümle İbni Arabî *Hâtemül-enbiyâ'nın* enbiyadan efzal olduğunu iddia eder. İbni Arabî, İbni Seb'in, İbn-i Tufeyl'^O gibiler Allah'ın kitabına ve Resûlullah'ın sünnetine tâbi olan sûfiye meşâyihinden değildirler (Kitâbu'l-akl ve'n-nakl).

Hal'u'n-na'leyn'l sahibi, Mûsa aleyhisselama iptida Allah vahiy ve hitabettiği esnada ayağındaki nalların hal'i, çıkarması emrolunduğu gibi (Taha sûresi), dünya ve ahireti terkeden kâmiller de bu hitaba nail olurlar, diyor. Hal'u'n-na'leyn sahibi, nübüvvet kesbîdir diyen feylesoflardandır. Tasavvufa felsefeyi karıştıranların ekâbiri nübüvvet tamah etmişlerdir. Hatta *Maktûl Şihabeddin Sühreverdî*-Z bana 'Kalk, ümmeti endâz et denilmedikçe vefat etmem' derdi. İşte İbni Seb'in de nübüvvetin kesbî olduğunu zanneden ve kendisinin de er geç peygamber olacağı za'mında

20 İbni Tufeyl Ebû Cafer yahut Ebûbekr Muhammed b. Abdümelik (tevellüdü 494/ vefatı 381) hekim ve tabip olup İbni Rüşd'ün üstadıdır.

21 Ebu'l-Kâsım b. Kusey b. Hacer Mizân'ında kafın zammı ile zaptetmiştir.

22 Şihabeddin Yahya b. Huseyn b. Emîrek es-Suhreverdî el-Maktûl (vefatı 587 h.).

bulunan feylesoflardandı. Hatta 'Âmine'nin oğlu 'Benden sonra peygamber yoktur' sözüyle temerrüd etti' dedi. (Kitâbu'l-akl ve'n-nakl).

Hâlikin vücûdu mahlûkun vücûdudur itikadında bulunan İbni Arabî ve İbni Seb'in her ne kadar sûfiye meşâyihinden gibi görünürlerse de, hakikatte teşeyyü tarikini iltizam eden melâhidedendirler (Kitâbu'l-akl ve'n-nakl).

Alemin kadîm olmayıp hâdis olması husûsunda kadîm feylesoflardan bir kısmı peygamberlerin haberlerine muhalif değillerdir. Fakat felâsifenin müteahhirleri bu bâbda dahi enbiyaya muhalefet ettiler. Keza vücûdda dahi itikadları sünnete muhaliftir. Belki yalnız zihinde mevcut olabilecek ve fakat hakikati olmayan bir vücûd-i mutlak nazariyesine tâbi olurlar. Sûfiyeden felâsifenin bu mesleğine sâlik olanlar İbni Arabî ve İbni Seb'in ve *Afîfüddin Tilimsânî* (vefatı 690) gibi kimselerdir (Minhâcu's-sunne, c.1, s.100).

Nasâranm Lâhût ile nâsûtun, Allah ile isa'nın ittihadına kâil oldukları gibi, melâhide-i ittihadiye de hâlik ile mahlûkun ittihadına kâil olurlar. Seb'ine tâifesi müslümanların *Lâilâheillallah* sözlerine mukabil *Leyse illallah* derler.

İbni Teymiye'nin İbni Seb'in hakkındaki sözleri bu kadar değildir. Bütün âsarında sıra geldikçe hırpalar. *el-Mesâilu'l-lskenderiye fi'r-red ale'l-melâhideti'l-ittihâdiyeti'l-ma'rûfe bi's-seb'ine* nâmında seb'inîlerin reddi hakkında müstakil bir eseri vardır. Biz bu kadarla iktifa ediyoruz.

İbni Seb'in müridânından Yahya b. Ahmed'in *el-Verâsetu'l-Muhammediye*'sinde İbni Seb'in hakkındaki sözleri faydadan hâli olmadığından bir kısmını tercümeyle gayret edeceğiz.

TERCÜME:

İbni Seb'in'in şeref ve verâet-i Muhammediyeye istihkakının delillerinden birisi de evvelce zikrettiğimiz veçhile Allahu Teâla'nın kendisini Mağrib bilâdında ocakların en şerîfi olan Kureşî ve Hâşimî, babaları ve dedeleri riyâset ü haseb ve belde eşrafından olmakla maruf ve cümlelerin hürmetini ve teveccühünü kazanmış ve herkesin parmakla gösterdikleri Seb'inoğulları ocağına, ailesine mensup olmasıdır. İkinci delil; Hazreti

Peygamber "*Kıyamete kadar Mağrib diyarından ehl-i Hak eksik olmaz*"^ demiştir.

Mağrib'de kemâlâtiyla zâhir olanlardan İbni Seb'm'den daha büyük kim vardır? İşte Hazreti Peygamber'in hadisinde işaret olunan zat yalnız İbni Seb'in'dir. Mağrib ahalisi ehl-i Haktır. İnsanların Hakk'a ehak olanıdır. Ve Mağrib ahalisinden Hakk'a daha ziyade ehak olanı adi ve istikamette muttasaf olmaları itibarıyla şüphesiz âlimleridir. Alimlerin ehakı ise muhakkıkları ve kutuplarıdır ki bütün ulema ve kutbun etrafında dönerler. İlim ve hakikat dairesinin kutbu olan o muhakkik şâir alimlerin müşkülâtını halleder ve düştükleri akabeden onları kurtarır. İşte bu irfan dairesinin kutbu bizzat İbni Seb'in'dir.

Mağrib ehli hak üzerine zahirdirler. Hak ise dinin sırrıdır. Şu halde muhakkak sır Hak'tır. Binaenaleyh dinin sırrı ve hakikatidir. İşte dinin sırrı ve hakikati olan muhakkik yalnız İbni Seb'in'dir. Bidayet-i haline bakınız! Allah'ın kendisini küçük yaşta muhafaza etmesi ve lehv ü la'abdan sıyanet etmesi ve beşeriyet muktezası olan tabîî lezzetlerden koruması, babasından, dedesinden kendisine miras olup bugüne kadar kardeşlerinin elinde bulunan dünyevî ve ârızî riyaseti terkeylemesi ve Allahu Teâla'nın insanın nefsinin katleylemesiyle bir tuttuğu vatanını terk! ve akraba ve ehlibâsından inkita'la Allahu Teâla'ya dehaleti kendisinin Allah tarafından velâyetle tahsis edilmiş harikulade bir şahsiyet olduğuna delildir.

Tamam onbeş yaşında iken Allah'ın fütûhatına mazhar olup ilim ve amelin bütün sanatlarını câmi' ve âlî ve yüksek ihtirâlarını havi olan *Buddü'l-ârif* nâmındaki kitabını telif eylemesi, çok görgüsü olmadığı halde Endülüs bilâdmda birdenbire ilim ve irfan ile neş'et edivermesi ve o havalide şimdiye kadar kimsenin duyup işitmediği ilimlerle zâhir oluvermesi kendisinin harikulade bir şahsiyet olduğunu gösterir. Teliflerinin cümlesinde herkesten ayrı kendisine mahsus tahkikatı ve halkın fehminden çok yüksek ve şâz tedkikatı kendisinin Rûhül-kuds ile müeyyed ve Hakk'm ilhamına mazhar olduğunu gösterir.

Şecaeti ve azminde kuvvet ve tevekkülü hasımlarına ibraz ettiği delil ve ikame eylediği bürhan, lisanının fesahati kendisinin kuvvet-i ilâhîye ve inayet-i rabbâniyeye mazhar olduğunu bildirir.

Mağrib ahalisinin kendisini imtihan eylemeleri, onunla münazara ve mübahese etmek üzere düşmanlarını gösterdiği kat'! hüccetlerle nikbete düşar ve muârizlarmı aceze giriftar edip mu'tarızlarının yüzlerini kara çıkarması, Allah'ın gayreti ile kendisine ezâ ve cefa ile taarruz etmek isteyenlerin helak olmaları İbni Seb'in'in Allah indinde ne kadar makbul bir kimse olduğuna delildir. Hüsnu ahlakı, nefis ve şehvet ve gazap ve hiddetini yenmesi, karini yani kendisine müvekkel olan şeytanının kendi elinde islâmı, t ebeden hiçbir şeyi unutmamak hususunda hafıza kuvvetinin hayrete şâyân bir derecede olması, kuşun uçmasından daha süratli bir surette zevât-ı mücerrede ve malûmeyi hemen tasavvur edivermesi gibi müfekkire kuvvetinin celâleti ve zâkire kuvvetinin büyüklüğü ve Mağrib bilâdında birdenbire zuhûru, âyetlerinin yani keramet ve ilmî tahkikatının aktâr-ı cihana süratle intişarı, her tarafta kendisinin medholunması kemâline şahiddir. Eğer uzatmak korkusu olmasaydı, İbni Seb'in'in mucizevî sözlerini ve işlerini söylemek husûsunda bütün edebî sanatları câmi olarak ne kadar güzel sıfatlar ve edille-i kat'iyeye varsa, zikrederdim. Fakat bu kadcık sözden de kendisinin harikulade bir zat..ve Muhammed aleyhisselamın varis-i hakîkisi olduğunu zeki ve fatin olanlar elbette idrak ederler. Hiç ortada bir şey yokken yemek, su, yağ, hurma izhar edivermesi ve elini uzatınca avucunda para çıkarması, vâki olacak bir şeyi vukû'undan birçok seneler evvel haber vermesi gibi harikulade kerametleri zikretmiyorum. Çünkü söz uzun olacaktır."

İhâta sahibi *Lisânüddin b. el-Hatîb* "Kelam ve felsefe vesâir ilimlerde büyük bir kudreti taaccüb ve hayrete şâyân bir vukufu vardı" diyor.

Leh ve aleyhte söylenen bu sözlerden anlaşılıyor ki itikadı ne olursa olsun, ibni Seb'in islam nâmı altında zuhûr eden alimlerden, mütefekkirlerden pek mühim bir şahsiyettir. Başlıbaşma bir alimdir. Onu tamamen anlamak için mukaddimedede söylediğimiz veçhile bütün eserlerinin elimizde bulunup tedkik edilmesi lazımdır.

İBNİ SEB'İNİN TİLMİZLERİNE VASIYETİ

Munâvî Tabakâtında İbni Seb'in'in tilmizlerine şu suretle bir vasiyeti yazıyor:

Sizlere vasiyet ediyorum. Daima tarikatten istifade üzere olunuz ve

şeriatı hakikate takdim ediniz. Şeriatle hakikati birbirinden ayırmayınız. Zira şeriatle hakikat müteradif isimlerdir. Bulduğunuz şu zamandaki ilm-i hakikat diye ortaya attıkları şeyleri inkar ediniz ve o hakikate ve o hakikat ehillerine lanet ediniz.

ÂSÂRI

1) *Buddü'l-ârif*; 2) *Kitâbu'd-dere*^{^^}; 3) *Kitâbu's-sufun*; 4) *eî-Ebviyetu'l-yemeniye*; 5) *Kitâbu'l-kea*; 6) *Kitâbu'l-lhâta*; 7) *Kitâbu hurûfi'l-vaz'îye* ; 8) *Şerhu sefer-i İdris aleyhisselam*; 9) *el-Fethu'l-muşterek*; 10) *Kitâbu'l-hev*; 11) *el-Ecvibe an es'ile es-Sakaliye*²⁵ ve sair bazı risaleleri ve ahzabı vardır, Munâvî , Tabakâtında Sefer-i İdris şerhi için "*gayet nefis bir eserdir*" diyor ve kitabın mukaddimesinden şu ibareyi naklediyor: "*Bil ki hurûf Allah'ın bir hazinesidir. Esrarı, ilmi, emri ve sıfatları, isimleri, kudreti, muradı o hazinenin içindedir. Eğer bu hazineden bir şeyi muttali olursan, onda müstevede olan şeyleri kimseye söyleme. Zira esrar perdesini yırtan, ateşle azap olunur.*"

Buddü'l-ârif, bir nüshası Fatih'te Millet kütüphanesi dahilinde Veliyüddin Cârullah Efendi kütüphanesinde 1273 numaradadır. Diğer nüshası Süleymaniye kütüphane-i umûmîsi mülhakatından Vehbi Efendi kütüphanesi 833 numaradadır. Süleymaniye'deki bu nüshanın üstünde unvan sayfasında "*Kitab işşâu hikmeti'l-ilâhiye*" diye altınla yazılmış, kütüphane defterine de bu isimle geçmiş. Herkes bunu İbni Seb'in'in ayrı bir eseri zannetmişlerse de mukaddimesini ve bütün bahislerini birer birer mukabele ederek "*İşşâu hikmeti'l-ilâhiye*"nin Buddü'l-âriften başka bir şey olmadığına muttali oldum. Cârullah Efendi kütüphanesindeki nüshanın tarihi 14 Receb 679; katibi İbni Seb'in'in tilmizlerinden *Muhammed b. Muhammed el-Attar es-Seb'înî* olup, Vehbi Efendi'deki nüsha bundan çok sonra yazılmıştır.

Bu kitabın ismini *el-Bustânî Dâiretu'l-ma'ârifde Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kutubî Fevâtu'l-vefeyât*'mda *Lâ budde li'l-ârif minhu* diye kaydetmişler. Budde kelimesini alekser yalnız kullanılmayıp *Lâ budde minhu* gibi harf-i nefy ile kullanılmasından bu zanna düşmüşler ise de Zehebî, İbni Hatîb ve şâire husûsuyla İbni Seb'in tilmizi Yahya b. Ahmed

24 Mısır kütüphanesinde olduğunu muhterem üstadım Müderris Şerefeddin Bey'den işittim.

25 İkinci Frederik'in sorduğu dört sorunun cevabı olup, muvahhidinden Abdülvâhid'in emriyle İbni Seb'in tarafından yazılmıştır. Bir nüshası Oxford'dadır.

Buddü'l-ârif olarak zaptettikleri gibi yukarda söylediğimiz Velîyüddin Cârullah Efendi kütüphanesindeki nüsha-i kadîmede kitabın ismi Buddü'l-ârif'dir. Kitabın mukaddimesi: *el-hamdulillahi'l-mahmûd bi'z-zâti'l-mu'azzam min külli'l-çihât...*

Bundan sonra bir miktar ilm-i mantıka ait mesailden mantıkta tarif manasına olan hadd'in lugavî, şer'î, aklî ve mantıkî manasını ve hakikatini uzun uzadı beyan ediyor.

Bilmünasebe sözü hikmet-i işraka getiriyor ve "Hikmet-i işrak, ilm-i usul ve mantıktan evvel müstamel olan bir ilimdir. Eğer bu ilme vasıl olmak istersen, adede, elfaza, teşebbühata, cedel ve galebeye iltifat etme. Zira istediğin şey hakayık-ı ilmîdir. Örf ü âdete ve ülfet ettiğin şeylere iltifat etme ve beşerî menfaat ve avâidden geç. Zira bu rütbeye vasıl olan büyükler ile malumu, edârik ile müdriki bir görürler" diyor. Eşyanın hakikatlerini bilmek hususunda metâlib-i asliye dokuzdur: 1. hel huve = o mu?, 2. mâ huve = o nasıldır?, 3. kem huve? = onun kemmiyeti nedir?, 4. eyyu huve = hangisidir?, 5. keyfe huve = onun keyfiyeti nedir?, 6. eyne huve = o nerededir?, 7. metâ huve = o ne vakittedir?, 8. lime huve = o niçin'dir?, 9. men huve = o kimdir?

Bunların hepsinin misallerini zikrediyor ki az çok ma'kûlât-ı aşereye benziyor. Bundan sonra illet bahsine geçiyor ve ma'lûl-i smâ'inin illetini illet-i snâiye, illet-i heyûlâniye, illet-i temâmiye diye dörde tefrik ediyor. Mesela marangoz illet-i fâile, tahta illet-i heyûlâniye, iskemle illet-i suveriye ve snâiye ve o iskemleye oturmak illet-i mütemmimedir diyor ve bu mantıkî bahislerde ancak muhakkik olanların fikirleri doğru olacağını, başkalarının reylerinin hatalarını zikrettikten sonra "Feylesof hakikat-ı ilminden ancak mugâlata suretiyle bahseder. Sûfinin de bu bâbdaki ihâtası azdır. Muhakkikin karşısında sûfi, sûfinin mukabilindeki feylesof gibi kalır" diyor.

Daha aşağıda sözü ictihad ve ilme intikal ettiriyor. İctihadın fukeha indinde hükm-i şer'iyi taleb hususunda bütün vüs'ünü sarf eyleme ve bezli mechud etmek, eş'ariye indinde ise ahkâm-ı şer'iyeye aklî bir nazar olduğunu, bu suretle eş'arî, eş'arî olmak itibarıyla fakihin yardımcıısı ve fakih de eş'arînin ilmiyle olup, eğer fakih biraz ilm-i kelam bilse ekmel, eş'arî fıkıh bilse etemm olacağını, fıkıh nusûs-i şer'iyeyi bilmek demek olduğuna nazaran fakihin mertebesi eş'arîden yüksek bulunduğunu, çünkü eş'arî her ne kadar mezhebini kitap ve sünnetten almış ise de tevile ibtinâyı

hükmettiklerinden mezhepleri istidlal üzerine müesses olup, eş'ariye mezhebi gayr-i sahih olan cedel ve safsatadan mehuz olduğunu zikrediyor. Bundan sonra fıkıh ve fukehayı ve ictihad câiz olan ve olmayan şeyleri ve bu bâbda felâsifenin itikadını söylüyor.

"Bu münasebetle feylesof sanatları güzel, mebâdisi sahih ve fakat faydadan mahrumdur. Eş'arî garaz itibarıyla fakih ise, ıvez itibarıyla saıddır. Eğer feylesof sahih olan mebâdisini eş'arînin gaye ve neticesine sarfeylese, işte o zaman doğru iş görmüş olur" diyor.

Biraz daha sonra tasavvufu ve sūfiyi tarif ediyor. Sūfiyi *el-âlimbillah* diye tavsif ettikten sonra akıl bahsine intikal ediyor. Eş'arî'nin akla araz dediğini cerhederek akla araz diyen Eş'arînin beyninde bir arıza vardır. O bu hususta mecnundur. Arazla cevheri tefrikten aciz olan Eş'arî ile muhataba etmemelidir diyor. Akl-ı heyûlânî bahsinde *İbni Sâyiğ'i* de hırpalıyor. "Kelamını Aristo'dan almıştır. Softası çoktur. *Fârâbı*ye, şek ve ızdırab ve tenakuzdan kurtulamamıştır; ma'ahaza Fârâbî islam feylesoflarının en fehîmidir. Hakkıyla feylesof olan ondan başka yoktur. Müdrık ve muhakkik olarak öldü" diyor.

İbni Sînâ'ya gelince; "Tantanası çok, faydası az bir safsatacıdır. Kendisini felâsifenin en yükseklerinden zanneder. Ekser-i telifâtı *Eflâtun*'un kitaplarından alınmıştır. En muteber kitabı *fi'a*'dır. Halbuki serâpâ hatâ-âlûddur."

Gazzâlî için: "Anlaşılmaz bir lisan, kelimadan ârî bir savttır. Ezdâdı câmi' ve öyle şâyân-ı hayrettir ki yürekleri yakar. Bazen sūfi, bazen feylesof, bazen eş'arî, bazen fakih, bazen bunların arasında muhayyerdir. Ulûm-i kadîmeye ve tasavvufa vukûfu örümcek ağından zayıftır. Zira bu tarike zorla dahil olmuş, adem-i idrâkine ve aczine bakmayarak hakikate vusûl yalnız uzletle olur zannetmiştir. *Acâyibu'l-kalb*, *Mişkâtul-envâr*, *Kimyâu's-sa'ade*'sinden anlaşıldığına göre akıl bahsindeki düşüncesi *Pisagor*'un efkârından başka bir şey değildir" diyor.

Sūfiye indinde akıl: Akıl, hidayet, nimet, rızvan, daha buna benzer müteradif isimlerden ibaret olduğunu söyledikten sonra nefis bahsine geçiyor. Fukehâ indinde nefis ile ruhun bir olduğunu ve fukehâdan bazılarının Kur'ân'da mezkûr olduğu üzere *emmâre*, *levvâme*, *mutma'inne* olarak nefsi üçe taksim ettiklerini ve bu bâbda *İmam-ı A'zam*'m ve *İmam-ı Şâfi*'nin akvâlini söylüyor. Eş'arî'nin ruh hakkında itikadı cehl ve cünundan

başka bir şey olmadığını, her ne kadar fakih de ruha cisim diyorsa da mahsûsât-ı cismâniyeden başka bir şey görmediği ve bilmediği, yalnız şeriatın verdiği haberlere vukûfu itibarıyla bundan eksik artık söz söylemek korkusu olduğundan mazur olduğunu, halbuki Eş'arîde bu kayıt olmadığı halde bu mugalatada bulunması cinnetten başka bir şey olmadığını, *İrşâd* sahibi *İmâmû'l-haremeyri* bu hususta techil edip *İmâmû'l-haremeyn* cehaletinde *Ebû Cehil* ve *Hâmarin* üçüncüsüdür, diyor.

İbni Fûrek hakkında her ne kadar zümâ-yı eş'ariyeden ise de nefis hususunda itikadî sûfiyenin itikadî gibidir diyor. Bundan sonra felâsife ve sûfiyenin nefis hakkında itikadlarını uzun uzadı yazıyor. Neticesinde;" Ey sâlik! Sen nefsinle muhâtebe etmek ve hakikati görmek istersen, mukarrib olanlar yani Hak ve hakikate yakın olan kimselerle birleş. Mücadele etmek niyetinde isen, feylesoflarla beraber, hasmını defetmek ve ikna eylemek arzu ediyorsan, mutasavvıfa ile ol. Mugalata etmek ve delillerle muhatebe etmek fikrinde isen, Eş'ariye ile beraber ol. Mücadele etmek ve tahalluk amelî yani ibadet ve taatle meşgul olarak iyi kimse olmak istersen, fakih ol. Bunu da bil ki nefis bahsinde mukarribin sözü fakihin sözüyle beraberdir "diyor.

Bundan sonra azab-ı kabir meselesine sözü getirerek bir çok söyledikten sonra azab-ı kabrin ruhanî olduğunu beyan ediyor.

Nihayet aklın mahiyeti hakkında kendi düşüncesini zikrederek diyor ki: Akıl tecezzî kabul etmez bir cevherdir. Tecezzi kabul eden her şey ya kesrette veya cisim veyahut harekette mütecezzî olur ki bu takdirde zamanın taht-ı tesirindedir. Zira tecezzî zamanla olur. Onda bir zaman manası vardır. Halbuki akıl zamana tabî değildir. Belki bunun fevkindedir. Bu itibarla bütün ecsâmın fevkindedir. Dehr ile beraberdir. Belki de dehr akl-ı mümtedden ibarettir diyor ve sırasıyla nefsin hakikatini ve havass-ı insaniyeyi ve kuvâ-yı tabîyeyi zikrederek kitabına nihayet veriyor.

Her ne olursa olsun, *Buddü'l-ârif* istifadeye şâyân, lezzetle okunacak bir kitaptır. *İbni Seb'in* müridi Yahya b. Ahmed'in dediği gibi onbeş yaşında telif edilebilecek bir eser değildir. Görülüyor ki *İbni Seb'in* bu eserini telif etmezden evvel pek çok tetebbuât ve tedkikatta bulunmuştur ki bunun için de zaman lazımdır.

ŞEYH MUHYİDDİN VE İBNİ SEB'İN

*Buddü'l-ârif*de İbni Seb'in *Gazzâlî*, *İmâmu'l-haremeyn*, *Fârâbî*, *İbni Sînâ*, *İbni Fûrek* ve sâireden bahsettiği halde *Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî*'den hiç bahsetmiyor. Halbuki Şeyh-i Ekber 633 senesinde yani İbni Seb'in ondokuz yaşında iken vefat etmiştir. Gerçi Şeyh-i Ekber 598 hicrîde yani İbni Seb'in doğmadan evvel Endülüs'ü terketmiş ise de, bilahere Şarka hicretle hayatının kısm-ı mühimmini Şam, Mısır, Mekke'de imrâr eden İbni Seb'in'in *Futûhât-ı Mekkiye* gibi vahdet-i vücûd nazariyesinin yegane mazharlarından biri ve belki birincisi olan bir kitabın müellifi bulunan Muhyiddin b. Arabî'den haberi olmaması pek gariptir.

İbni Seb'in'in diğer eserlerini tamamen görmediğimiz için Şeyh-i Ekber'den bahsedip etmediğini bilmiyorum.

Fukehadan, mutasavvıfadan, felâsifeden birçoklarının, kiminin lehinde, kiminin aleyhinde uzun uzun bahisleri havi olan *Buddü'l-ârif*de leyh veya aleyhte Muhyiddin Arabî'den de bahsetmesi lazımdı. Halbuki mezkur kitapta Muhyiddin'den bâhis iki kelime bile göze çarpıyor.

Acaba İbni Seb'in Şeyh-i Ekber'i ve eserlerini bilmiyor muydu? Kendisinin has tilmizi İbni Hûd'un Şeyh-i Ekber'i ve âsarmı bildiğini, İbni Hûd'u yakinen tanıyan İbni Teymiye rivayet ediyor. Yukarıda naklettiğimiz veçhile İbni Hûd İbni Seb'in'i İbni Arabî'ye takdim tafzil ederdi, diyor.

İbni Hûd'un Şeyh-i Ekber'e ve eserlerine sonradan muttali olması ihtimalini kabul edelim.

Şeyh Safiyüddin Hindî ve Kadı İbni Dakîk el-îd vesaire gibi İbni Seb'in'le münazara ve mübahesede bulunan çok kimseler Şeyh-i Ekber'i tanıyorlar, leh veya aleyhte her ne ise bir fikre mâlik bulunuyorlardı. Buna rağmen İbni Seb'in'in *Buddü'l-ârif*de Muhyiddin'den bahsetmemesi çok gariptir zannediyorum.

Hatta ânifen beyan olduğu veçhile İbni Seb'in tilmizi Yahya b. Ahmed "*Mağrib ahalisi içinde kıyamete kadar hak üzere zâhir olacak kimseler eksik olmayacaktır*" diye bir hadis rivayet ediyor. "*Mağrib'de hak ile zâhir olan İbni Seb'in'den başka kim vardır?*" diyor. Acaba o da üstadı gibi o civarda zuhûr eden birçok ulema ve fuzelâdan kat'an nazar Mağrib'de doğan bu irfan güneşini, Şeyh-i Ekber'i bilmiyor muydu? Yoksa Muhammed

aleyhisselamın vâris-i kemâlâtı olarak yalnız İbni Seb'in'i tanıyan bu zat Şeyh-i Ekber'i bilmek mi istemiyordu? Bu sorunun cevabını vermek çok müşküldür.

İbni Teymiye İbni Seb'in'in Şeyh-i Ekber'den müteessir olduğunu söylüyor. Vahdet-i vücûd nazariyesiyle alakası olmadığını kabul etsek bile, Şeyh-i Ekber ve İbni Seb'in'in eserlerini gözden geçirdiği muhakkak bulunan ve hiç şüphesiz büyük bir müdekkik ve muhakkik olan İbni Teymiye'nin sözünde her halde bir vech-i hak vardır.

Hep bunların cevabı, eğer İbni Seb'in Şeyh-i Ekber'i ve eserlerini biliyor idiyse, kendi nefesine fevkalade itimadıyla Şeyh-i Ekber'i rakip görmeye bile tahammül edemediğinden Buddü'l-ârif'de İbni Arabî'den bahsetmemiştir. Yahut ismini işitti ise de eserlerini mütalaaya ehemmiyet vermedi denebilir.

İbni Seb'in ile Şeyh Muhyiddin birçok yerlerde birbirlerinden ayrılırlar. Mesela Gazzâlî hakkında İbni Seb'in ulumda idraki örümcek ağından daha zayıftır dediği halde Şeyh, Futûhât'ın 558. bâbında Allahu Teâlâ'nın "Leyse ke-misluh şey" kavlini fehmedenler katiyyen Zât-ı Bârî'nin künh ve hakikatim idraka çalışmazlar. Ebû Hâmid Gazzâlî rahimehullah bidayet-i halinde mantık kaideleri ile Zât-ı Bârî'yi idrake çalışan kimselere iştirak etmişse de bilahere bu fikirden rücu etmiştir, diyor. Diğer bir yerde Huccetü'l-islâm Gazzâlî'nin "Leyse fi'l-mekân ebda mimmâ kâne" sözünden dolayı *birçok kimseler İmam Gazzâlî'yi teşni' etmişlerse de, haksızdırlar. İmam'ın bu makalesindeki mana gayet vâzıhtır* diyor. Gazzâlî'nin ulumdaki idraki örümcek ağından zayıftır diyen İbni Seb'in'in hilafı olarak Huccetü'l-islâm Ebû Hâmid Gazzâlî'yi medh ve senâ eyliyor.

İbni Seb'in'in hurûfliliği ile Şeyh-i Ekber'in hurûf bahsi arasında da fark vardır, İbni Seb'in harflere adedî bir kıymet de vererek onlardan bir takım ma'ânî istihraç etmeye uğraşır. İdris aleyhisselama isnad edilen *Sefer-i İdris şerhi* ve *Kitâbu hurûfi'l-vaz'iyye'si* hep bu vadidedir. Şeyh-i Ekber'in hurûf bahsinde ise ebcedcilik yok gibidir. O yalnız hurûf-i lafziyeyi başka bir şekilde taksim eder. Ümmetlerden bir ümmet olarak kabul ederek hurûf-i lafziyenin kimî nebi, kimi resul, kimi velî, kimi padişah, kimi vezir, kimi salih, kimi fâsık, kimi mümin, kimi kafir diye taksim eder. İnsanlar arasındaki teşkilat-ı ictimaiyeye müşabih bir teşkilat yapar. Bunda bizim anlamadığımız acîb ve şâyân-ı istiğrab bir takım ma'ânî beyan eder. Hatta Futûhât'ın 27. bâbında hurûfât-ı lafziye havada teşekkül ve tecessüd eder. O

zaman hurûfât-ı lafziyeye ruhları taalluk eder. Bu suretle zîruhlar zümresine dahil olan hurûfât-ı lafziye Hakk'ı teşbih eder. Hurûf-i rakamiye hilâfına hurûf-i lafziyeye mevta yoktur. İlelebed fezada bakidir diyor.

Belki İbni Seb'in hurûfîlikte Muhyiddin'e müşteriktir. Fakat tarzı ve telakkileri başka başkadır.

İbni Seb'in kabir azabının Naîm-i cennet, azab-ı cehennemın yalnız ruhanî olduğuna kâildir. Şeyh-i Ekber'in ise cismanî ve ruhanî olduğuna imanı vardır. Hatta ruhanîdir diyenleri hiç sevmez ve techîl eder ve onlara karşı pek meşhur olan şu şiiri irad eder:

"Müneccim ve tabip, her ikisi de ecsâd haşr olunmayacaktır za'mında bulundular. Ben de dedim ki: Acele etmeyiniz. Durunuz. Eğer sizin sözünüz doğru çıkarsa, bana bir zarar yoktur. Yok eğer benim sözüm yani haşr-ı cesed ma'ar-rûh ise, hasar sizin üzerinizdir".

İbni Seb'in nübüvvetin kesbî olduğu itikadında olduğu halde Şeyh-i Ekber Futûhât'ın 19. bâbında nübüvvetin kesbî olmayıp vehbî olduğunu sarahaten zikrediyor.

ABDÜLBÂKİ